

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

CEES CENTRE OF EXCELLENCE
IN ESTONIAN STUDIES

A-B hakka pähe! Kui ei hakka, lükkan takka! Salmitraditsioonist ja keelelisest lastefolkloorist

Piret Voolaid, piret@folklore.ee
Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus

**Veebiseminar „Hobustega tuli, härgadega läheb:
Lasteaed õpetab ka epideemiaste ajal”
7. oktoobril 2020**

Eesti Kirjandusmuuseum

Keeleline lastefolkloor on mitmekesine

Ühe mehe mõistus, üheksa mehe ramm? - Karu

Millised jalad ei kõnni? - Lauajalad

Lendab, lendab väike lind.
Mängust välja kutsub sind.

Vihma hakkas sadama,
lapsed tuppa plagama,
voodi alla pugema,
raamat kätte, lugema.

Liis läheb rühma uue koristusnurga juurde:
„Teen lapi märjaks ja lähen lappima!“

Lepatriinu, lenda ära,
pesa põleb, pojad sees.
Ära enam ringi rända,
kui on kodu leekides.

Pill tuleb pika ilu peale.
Töö kiidab tegijat.
Tee tööd töö ajal, räägi juttu jutu ajal.
Enne mõtle, siis ütle.
Harjutamine teeb meistriks.

Rikkalik traditsioon mängualustussalmidest lõbusate riimideni

- Lastefolkloori levinumaid allvorme
- Tavaliselt saab esimese luulekogemuse laps emalt – kui laps veel ei räägigi, see on ema ja lapse omavaheline maailm
- Enamasti just meelelahutuslikud, lustakad riimilised värsid on omaette suhtlusvorm
- Eri earühmadel erinev salmitraditsioon
- Liisusalmid ja lasteriimid võivad teenida mitmesuguseid, sh meelelahutuslikke ja pedagoogilisi eesmärke

11. Hobuse waras saavakse nähte
mehed karjuvad, müüd saad
palsameerida!
12. Tööratwar seifab, walitseja
juhtus nägemaja ütleb:
"Ma lähem raputan foola peale"
13. Laija töötegiale öödarfe:
"Lüquta fabar"
14. Kilter kilnaki töörahwast
fundides: "Lasse wesi peale"
15. Wotta nurjategial "foe" ~~raag~~
käis.
16. Pois, kus näisid, müüd saad
"taakida."
17. Oma ütleb lappale nes ei tah
lugeba: Ma tahan fu mahk
"foolata."
18. Minnel fai isa näest, tanpida
19. Pois, mis saad kartuli laasid
müüd saad, kolnida!
20. Jälle sa karju müüd saad, hoonida.
H. Karu.

Wana laulu.

1. Tiina joome käie toobid
Flomme jälle poolid toobid
Üle hoononend müllakile
Tsoon mina ölleid
Kõristan kannud
Wis ^{wistal} kann ^{wistal} wistfikuje
Kannu laamad kaafikuje
Ial mul karwis furi saari
Suuri saari lai ja anja
Togas onja onawida
Togas ladwas laulu lindu
Togas tippus kudu lindu, hura!
Kahwa juust, Hans Karu.
2. Alles nei mahten mai
Mahten fichten wistes frei
Astus san komptu mart
Alles nei kärnatu
Bitten tenten lang
Suhken olen loos
Kahwa juust, Hans Karu,
Kuremalt.

Lastepärimuse sihipärane kogumine algas Eestis 1920. aastatel

Aastatest 1921–1939 pärineb Walter Andersoni lastelaulude kogu (58 832 lehekülge).

1930. aastate liisusalmide pagas algusvormelitega:

Adina, sudina...

Eins, zwei, drei...

Entel, tentel...

lisik, siisik...

Impel, pimpel, piila, paala...

Mampsel keetis moosi...

Nipp, napp null...

Otu-totu...

Punaste pükstega...

Rätsepmeister kakaduu...

Tita jõi tassi kohvi...

Trips, traps, trull...

Ussa-pussa...;

Üks helevalge tuvi....

Kiel

10. oktoober 1885 Minsk – 23. august 1962

Näide Walter Andersoni lastelaulude kogust

N° 4875.

Albert Jonasson.

~~16.543~~ ~~16.544~~

6)

16.543

Räpina kõrgem algkool 1² rd. Elan Võnnu kihelkonnas
Rasina vallas Üleüüsi külas Tammistu talus. Olen sündinud
sealsamas 10 septembril 1909 aastal 14 aastat vana.

Kus sa lähed kurr kurr, nurme lähed nurr nurr
murr marr midä otsma in arr hürri otsma.

7)

Lüri lööri löökene. Püri pääri pääsonõnõ hüppas üle
ua aia kargas üle kapsa aia läks aga metsa vurrur.

8)

Kas tüten teel teel teel mis tal kaasas. päts leiba
pütt piima kausiga kilet ka

9)

Vares väga linnukene lendas liina uulitsale, säält tema
lendas matussele kõrtsi mamma matussele
ketras ketras kelle ratas vana moori vori ratas
villad vanas takud lamas vana moori vori ratas.

1) Eins rei trei.

Eins rei trei saks mulle lei miksparast et ma palju söi
kuipalju pätsi leiba pangis putru.

2)

Hür hüppas kass kargas vana karu lei trummi, hür arnast
välja nahk hüüsid jalga.

3)

Kikas ütles kanale kus me lähme magama lumi sügav
jalad märjad ei sa rüüla hüüni minna

4)

Koer läks kargja kampa kampa kampa saba sorus
pää tal norus. Kargast kojju timpa tampa tindi vinta
vanta virdi.

5)

Hüri naine minno pahandab süütiä mis ma teen
ma panen kaera kotti ja rüin veskile

Väga eriilmeline arhiivimaterjal Eesti eri keelerühmadelt

Üksainus mängualustamise salm on mul meeles, kuid see on venekeelne:

"Ехала машина в тёмном лесе за каким-то интересом.

Инте-инте-инте-рес, выходи на букву "с"! А на буквке звезда, где проходят поезда. Если поезд не пройдёт, пассажир с ума сойдёт. Вот и поезд не прошёл, пассажир с ума сошёл. Из последнова вагона вышла Алла Пугатчёва. Пела, пела, недопела и в помойку улетела. А в помойке жил Лариса, председателская крыса. Он на ней дрова возил и за хвостик томорзил. В семечко пополо, томорзить она не стала. "Не горюй, моя жена, мы починим тормоза."

Tõlge: Sõitis auto pimedas metsas mingi huvi järele.

Huvi-huvi-huvi-huvi, tule "s"-tähega välja! Aga tähtedel on täht, kus sõidavad rongid. Kui rong mööda ei sõida, reisija läheb hulluks. Viimasest vagunist tuli välja Alla Pugatšova. Laulis, laulis, ei laulnud lõpuni ja lendas prügikasti.

Prügikastis elas rott Larisa, kõigi mädanend rottide esimees. Tema naine Larissa, esimehe rott. Ta vedas tema peal puid ja sabast peatas. Saba sisse sattus seeme, ta ei hakanud pidurdama. "Ära kurvasta, mu naine, me parandame pidureid."

EFA, KP 4, 157/8 (B) < Tallinn, Tallinna 37. Kk, 9.b kl, 1990
(andmebaas „Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist“)

Lasteaiapärimuse kogumisvõistluse
parimad vastajad 14. märtsil 2011 Tartus

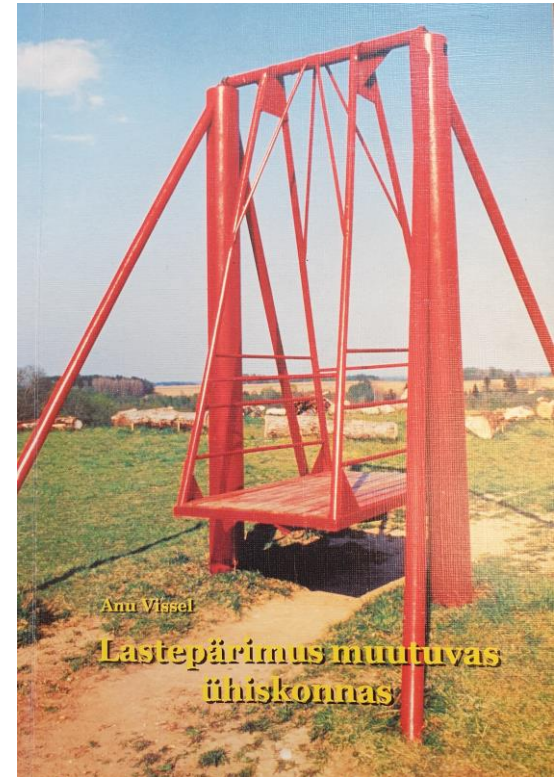

Liisklugemised lastepärimuses

Eesti laste liisklugemised, mis kuuluvad enamasti mängude juurde, on vanade regilaulude või loitsude kõrval lasteluule žanrina võrdlemisi hiline.

Folkloorikirjanduses on aja jooksul kasutatud mitmeid termineid:

mängualguselugemised; liisutused, liisusalmid, liisutuslugemised, liisutuslaulud, liisklugemised, liisuvalemid.

Anu Visseli doktoriväitekiri
„Lastepärimus muutub ühiskonnas“ (2004)

Väikelapsele on omane matkimine - lühidus ja löövus, rütm ja riim soodustavad meeldejäämist

Mitmeid põlvkondi vanad salmid on seoste poolest väga absurdsed, kuid need segased tegelased ja seosed aitavad pärismaailma kiiremini ja kergemini, mänguliselt ja positiivselt omaks võtta.

Ak-pak-tsuk-pe
Aamen-maamen turmane,
Iki-tiki, aamen-tiki,
Aamen-maamen-kok

Kiira-kaara, siira-saara,
sina oled kaara,
mina olen maara,
kiira-koora, simpa-sampa, somps!

Alushariduse kehtivas raamõppekavas – vaimne areng 108.15: viieaastane teab peast liisusalme ja luuletusi

Meelelahutusliku žanri pedagoogilised eesmärgid lasteaia programmilises tegevuses

- 1) äratada huvi keele vastu, laste endi repertuaar
- 2) õpetada kuulama ja tajuma eesti keele kõla;
- 3) kujundada eesti keelele omast hääldust;
- 4) õpetada eesti keele sõnu ja väljendeid;
- 5) julgustada õpitud sõnu ja fraase kasutama, õpetada sotsiaalseid oskusi;
- 6) areneb kujutlusvõime ja fantaasia;
- 7) aitavad omandad sotsiaalseid oskusi.

1) äratada huvi keele vastu, laste endi repertuaar

ülesehitus: sissejuhatus, põhiosa ja lõpuosa

Armas sõber, ole kena,
täna mängu alga sina.
Trips-traps-trull,
sina oled kull!

Pall veeres üle tee –
kelle kirju pall on see?
Kaeme iga põõsa alla –
kus me pall võiks
peidus olla?
Kes meist läheb kõige
ees, see peab käima
ringi sees!
(LP 2011)

2) õpetada kuulama ja tajuma eesti keele kõla

Palju kõla-, rütmi- ja sõnamängu

Lõppriimilised

Poeetilised võtted alliteratsioon (sõnade alguskaashääliku sarnasus), assonants (täishäälikute kordus)

Nips, naps, naba,
kull sõi ära saba,
tema saba laba
puudutas mu naba.

Otu-totu-Toomas-totu-
piu-pau-puhh-Kalle-Malle-puhh.
(KP 2007)

3) kujundada eesti keelele omast hääldust

Tuleb, tuleb tuppa hiir,
kiisut pole praegu siin.
Piiksub mulle pii-pii-pii,
mina naeran hii-hii-hii!

Üks, kaks, kolm, neli, viis,
kus on meie väike kiis?
Ei ole siin, ei ole seal,
vist on hiirejahi peal!

Vinta-vänta, virrdi.
Timpa-tampa, tirrdi.
Nipp, napp, null,
sina oled mängus kull!
(LP 2011)

4) õpetada eesti keele sõnu ja väljendeid

Üks, kaks, kolm, neli, viis,
väike tuvi lendab siis,
lendab üle **karjamaa**,
üle **heinamaa**.

Rätsepmeister kakaduu
õmbles mulle palitu:
eest oli kitsas, tagant lai,
külle pääl oli kirju paik.

Kukk see istus **õunapuul**,
uhked laulud olid suul.
Õun siis kukkus talle pähe,
sina mängust välja lähed.
(LP 2011)

5) julgustada õpitud sõnu ja fraase kasutama väljenduslaad piiripealne, lastefolkloorile omaselt piire kompav

Astus taat, seljas vaat,
mööda silda tüki maad.
Äkki puruks kukkus vaat.
Ah-ah-haa, naeris taat.
Tiba, tiba, taba,
Sina oled vaba!

A-B, hakka pähe,
kui ei hakka lükkan takka!
Kellega, millega?
Suure pika kepiga.
(LP 2011)

6) areneb kujutlusvõime ja fantaasia

Hüpitamine – näide, kuidas sõnaline või verbaalne lastefolkloor on väga tihedasti seotud liikumisega

*Sile tee, sile tee,
künklik tee, künklik tee, auk*

*Patsi kakku
Patsi, patsi kooki
Sili sea lihaga
Kasta kana munaga
eere, veere viska ahju*

*Tii-tii tihane, vaa-va varblane,
lendas üle oaaia,
kargas üle kapsaaia,
üle metsa, üle metsa, vurr!*

7) aitavad õpetada ja omandada sotsiaalseid oskusi

Ussa-pussa, ussa-maru,
sina oled mängus karu!

Suuremale suurem tükk,
väiksemale väiksem tükk.
Kes selle üle nuriseb,
sel karvust kinni,
uksest välja kärr-kärr!

Torni otsas istus uss,
seda nägi väike Juss.
Mis värvi oli uss?
Seda ütled sina,
väike tatinina,
kas sul seda värvi on?
(LP 2011)

**Kuidas tulla toime narritamise ja
õrritamisega?**

Mari-Jüri paras paar,
taeva all on vikerkaar!

Temaatika

pigem linnamiljöö, mitmesugused ametimehed, Eesti lähiümbrusest väljajäävad maad, naljakad seigad lugejast endast või lähisugulastest, loodus ja loomtegelased

Punaste pükstega politsei ütles mulle: „Idi damoi!“
Mina ei mõistnud seda keelt, keerasin selja ja näitasin keelt.

Entel tentel trika trei,
suure ninaga politsei,
läks aga metsa, võttis vitsa,
andis poistele vastu puksa.

(LP 2011)

Toorlaenuid ja vanemal kihistul saksa mõjud

Arusaamatu tekst võetakse üle kuuldeliselt:

Or: *Entel tentel trika trei*

Reisi kindral kommarei

Tõlge: *Entel tentel trika trei*

Preisi kindral, tule sisse

Kohalik kohandamine (lasteaiapärimus 2011):

Entel-tentel, trika-trei,

vuutsi-kaar, kommerei,

tiits, tiits sibulaviits, kriska

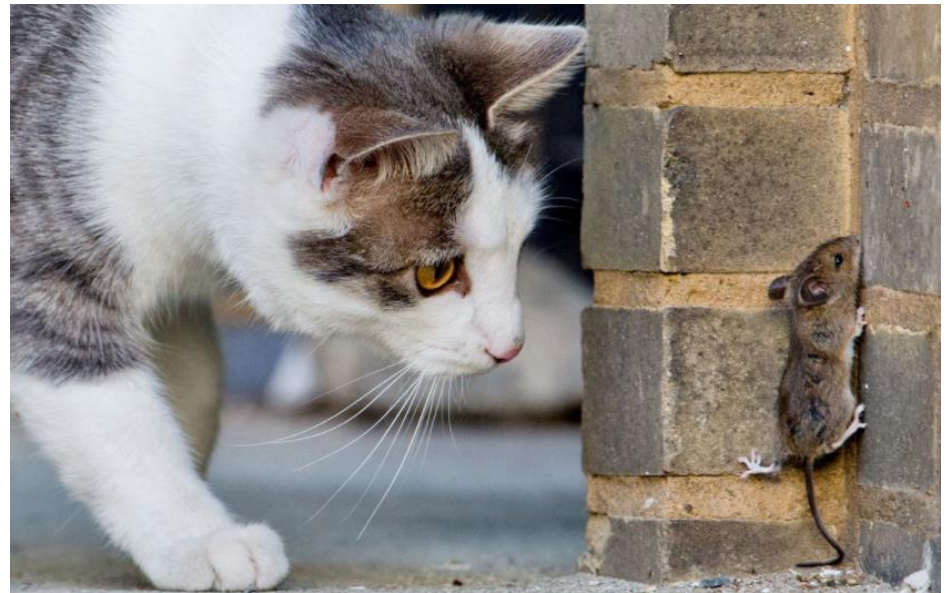
(enamasti öeldakse siinkohal kriska asemel Krista, sest see on ühe meie lasteaiatädi nimi)

Liisusalmid algavad sageli numbrite loendamisega tavapärasel või moonutatud kujul, ka võõrkeeles

Üki, kaki, kommi, nommi,
vanamees hüppas üle tonni,
tonni taga oli saks,
saks sai vastu hambaid plaks!

Üks, kaks, kolm, neli, viis,
kus on meie väike kiis?
Ei ole siin, ei ole seal,
vist on hiirejahi peal!

Alfabeedi (esimeste tähtede) lugemisega algusvärsid

A, b, c, mängust välja läheb see!

A, b, c, üks kits läks üle vee.
Kaasas kandis palju prahti,
sina oled mängust lahti.

A-B hakka pähe!
Kui ei hakka, lükkan takka!

Lasteaiapärimus 2011 (üle 50 salmi) populaarsemad liisklugemised

Üki, kaki, kommi, nommi,
vanamees hüppas üle pommi.
Pommis käis üks kõva pauk,
vanamehe pükstes oli auk.
August hüppas välja konn,
Küsis, kus su kodu on?
Minu kodu kivi taga,
sina oled mängust vaba!

Üks väike valge tuvi
lendas üle Inglismaa.
Inglismaa oli lukku pandud,
lukuvõti katki murtud.
Mitu seppa seda pidid parandama,
seda ütled sina, vana tatinina.

A, B, C, üks kits läks üle vee.
Kaasas kandis palju prahti,
sina oled mängust lahti.

Kapten, kapten, vaata ette,
sinu naine kukkus vette,
pea ees ja jalad taga,
sina oled mängust vaba!

Vanamees, vanamees
kuuskümmend kuus,
poolteist hammast oli suus.
Kartis hiiri, kartis rotte,
kartis nurgas jahukotte.

Uuemaagne aines popkultuuri mõjudega

Coca-Cola,
Fanta, Sprite,
Coca-Light,
a-nii-nii-nii, a-naa-naa-naa,
a-nii, a-naa, Ameerika!

Kiiga-kaaga Lady Gaga!

Šoko-šoko-laa-laa,
šoko-šoko-dee-dee,
šoko-laa, šoko-dee
šoko-laa-dee.

(LP 11)

Eesti Kirjandusmuuseumi ja Viru Instituut koguvad Virumaa liisusalme

MIILINE ON SALMIPÄRIMUS AASTAL 2020?

Oodatakse osa võtma kõiki – vanaemadest-vanaisadest lasteaialaste ja nende vanemateni ja õpetajateni.

Liisusalme saab saata nii veebivormi täites, meilitsi kui ka paberposti teel. Vastuseid oodatakse **hiljemalt 15. novembriks**, parimatele on ka auhinnad.

Kaastööd arhiveeritakse ning vastaja nõusolekul avaldatakse Viru Instituudi kodulehel ja ERA andmebaasides.

Veebivorm vastamiseks: <https://forms.gle/ditT4a1vFBLBVD77A>

Vastused e-postiga (kratt@folklore.ee) ning postiga:

Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, märksõna „liisusalmid“.

Küsitluskava: http://www.folklore.ee/era/kysitlus/Viruliisud_2020.pdf

Projekti toetab Virumaa pärimuskultuuriprogramm.

Marge Lepik, marge@viruinstituut.ee, tel. 5054319;

Kadri Tamm, kadri.tamm@folklore.ee, tel. 7377730.

Kirjuta siia niipalju liisusalme, kui meelde tuleb! Püüa kirjutada vaid need, mida ise oled kasutanud. Nummerda salmid. *

Teie vastus

See on kohustuslik küsimus

Mis mängude alustamisel liisusalme loeti? Kas neid loeti ka muudel juhtudel, millistel (ajaviiteks, hüppenööriga hüppamisel vms)? *

Teie vastus

3. Kuidas veel sai mängujärjekorda välja selgitada (loosimine, nt kivi-paber-käärid jm)? Kirjelda neid mooduseid täpsemalt!

Teie vastus

Järgmine

www.folklore.ee/ukauka

Lastemängude andmebaas

Pole turvaline | folklore.ee/ukauka/arhiiv/ukauka

Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist

[Ukauka esileht](#)

[1001 lastemängu aastast 1935](#)

[Mängud 1940-1990](#)

[Kogumisvõistlus 1992](#)

[Kogumisvõistlus 2007](#)

[Kogumisvõistlus 2013](#)

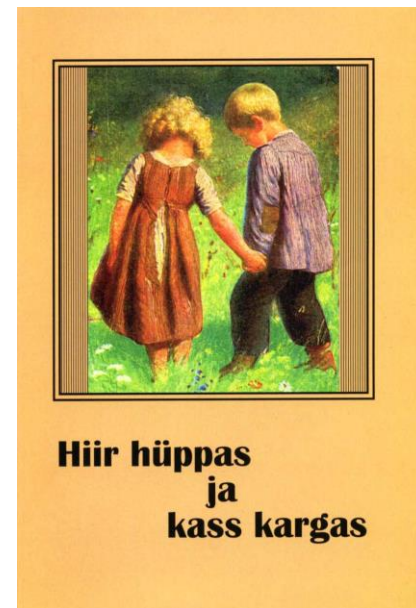
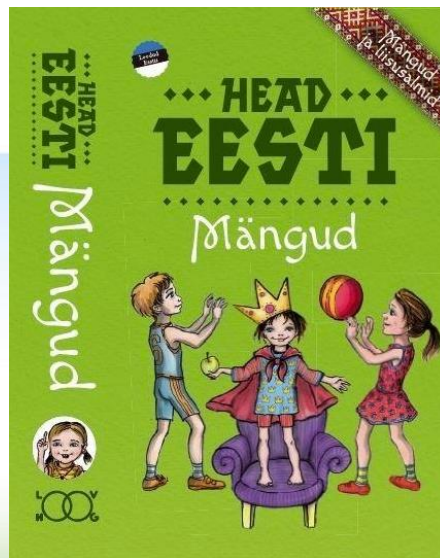
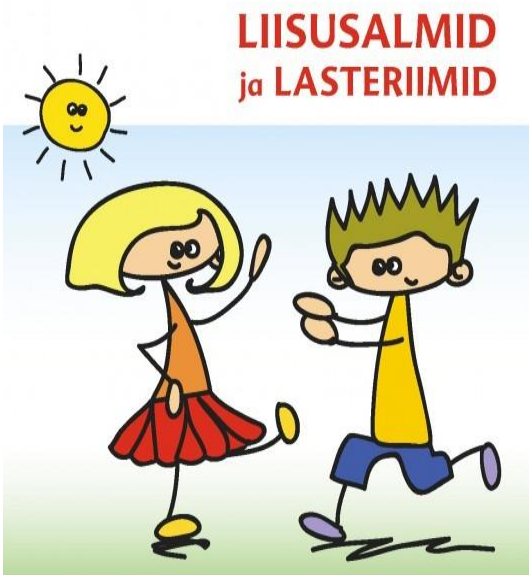
[Lapsepõlvemeenutused](#)

[Liisusalmid](#)

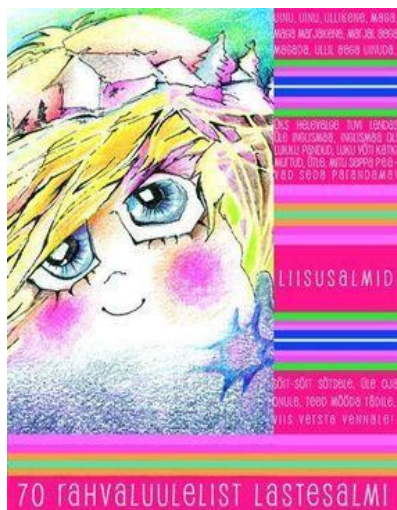
[Sirvi kõiki andmebaasikirjeid](#)

[Home](#) > [Ukauka esileht](#)

UKAUKA ESILEHT

TIRA LAPSE OMA RAAMATUKOGU

**Aitäh, kõht on täis,
mutionu külas käis!**